

AZƏRBAYCAN ANİMASIYA KİNOSUNDA NİZAMİ GƏNCƏVİ MOTİVLƏRİ

Sevinc ƏZİMOVA

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı kiçik yaşlı oxucular üçün də hər zaman maraqlı və tərbiyəvidir. Onun poemalarından alınmış müxtəlif süjetlər orta məktəb ədəbiyyat dərslərinə salınır, ayrıca kitab şəklində çap olunaraq uşaqların ixtiyarına verilir. Hətta birinci sinifdə oxuyandan, əlimiz qələm tutub yazmağa, oxumağa başlayandan Nizami Gəncəvinin hekayətləri, söhbətləri ilə tanış olmağa başlamışıq. "Əlifba" kitabımızda tanış olduğumuz ilk hekayətlərdən biri də məşhur "Kərpickəsən kişinin dastanı" olub.

Bu günə qədər Nizami Gəncəvinin əsərlərindən alınmış onlarla belə hekayə uşaqlarımız üçün uyğunlaşdırılıb, onların başa düşəcəyi dildə təqdim olunub. Bu hekayətlərdən ən məşhurları "Sultan Səncər və qarı", "Kərpickəsən kişinin dastanı", "Nuşirəvanla vəzir və bayquşların söhbəti", "Fitnə", "Xeyir və şər", "Şah və xidmətçi" əhvalatlarıdır. Sonuncu üç hekayət Azərbaycan animasiya kinosu ustalarının da diqqətini cəlb etmişdir, Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sindən alınmış süjetlər əsasında mövzu və ideya-məzmunca daha çox yuxarı sinif şagirdlərinin və yeniyetmə gənclərin yaş qrupuna uyğun gələn "Fitnə", "Şah və xidmətçi", "Xeyir və Şər" filmləri çəkilmişdir.

Həmin filmlərdə müəlliflər dahi şairin ideyalarına sadıq qalmış, saf məhəbbətdən, dürüstlükdən, insanlıqdan, xeyirxahlıqdan, yoldaşlıqdan danışmışlar. Yeniyetmə tamaşaçılar üçün həm məzmunca, həm tərbiyəvi baxımdan maraqlı olan bu filmlər müəyyən mənada şairin yaradıcılığı, ideyaları haqqında təəssürat yarada bilər.

1970-ci ildə "Azərbaycanfilm"də rejissor Ağanağlı Axundovun Ədhəm Qulubəyovun ssenarisi əsasında çəkdiyi "Fitnə" filminin mövzusu və süjet xətti Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" poeməsindəki "Bəhrəmin öz kənizi ilə macərəsi" və "Bəhrəmin ovlaqdan Sərhəngə qonaq getməsi" hekayətlərindən götürülmüşdür. Quruluşçu rəssam Elbəy Rzaquliyev filmin təsvir həllini Şərq miniatürü üslubunda vermişdir. Bu üslubun seçilməsi də təsadüfi deyil, ekranda orta əsrlərin ab-havasını, mühitini yaratmaq üçün yerinə düşür.

Filmə göstərilir ki, Bəhrəm şah Fitnə adlı kənizini çox sevir. Onu hətta ova da özüyə aparır. Əhvalata görə Fitnə tez-tez ud çalar, Bəhrəm şah da qulaq asardı. Amma biz nədənsə filmə Fitnənin arfa çaldığını görürük, diktorun təsvir arxasında oxuduğu mətndə isə Fitnənin ud çaldığı deyilir, orijinal əsərdə də Fitnə ud çalır.

Bir gün ov zamanı Bəhrəm şah ceyranları necə məhərdlə ovladığını ətrafa nümayiş etdirərək lovğalanmaq istəyir. O, oxu elə atır ki, ceyranın ayağını qulağına tikir. Şahın lovğalığı Fitnənin xoşuna gəlmir, "bu sənə məhərdin yox, vərdişindir" deyərək şahın məhərdində böyüdülecək bir şey olmadığını bildirir. Şah

Fitnəyə çox qəzəblənir və Sərhəngi çağırır Fitnənin başını kəsməyini tapşırır.

Sərhəngin Fitnəni öldürməyə əli gəlmir. Şaha isə qızı öldürdüyünü deyir. Günlər keçdikcə şah başa düşür ki, Fitnənin yeri başqadır, onu heç kim əvəz eləmir. O, Fitnə üçün çox danxır, qüssə çəkir. Günlərin bir günü fikrini dağıtmaq üçün Sərhəngin evinə qonaq gəlir. Bu vaxt böyük bir öküzü boynunda uzun pilləkənlərlə yuxarı qaldıran üzubağlı qeribə qız görür. Təəccübünü gizlətməyə çalışaraq, qıza "bu hüner deyil, vərdişindir" deyir. Onda Fitnə şahı "ceyranın ayağını başına tikmək vərdişdən deyil, amma öküzü boynunda qaldırmaq vərdişdəndi?" -deyə sual edir. Bəhrəm şah Fitnənin öldürülmədiyini görəndə sevinir, eyni zamanda öz səhvini başa düşüb üzr istəyir.

Nizami Gəncəvinin bir çox qadın qəhrəmanı kimi Fitnə də yadda qalan və maraqlı obrazdır. Dahi şairin qadın personajları orta əsrin cəhələri içində itib-batan, qaranlıqlara qərç olən qadınlardan fərqlidirlər, onlar sözü üzə deyən, qorxmaz, cəsərdətli, ağıllı və təcbiridirlər. Bu obrazlar nə fiziki, nə əqli məhərdə kişilərdən geri qalmır, hətta çox vaxt kişiləri üstələyirlər. Böyük intibah şairimizin əsərlərinin qadın qəhrəmanları əslində daxilən, mənən çox azad və humanistdirlər. Fitnə də humanistliyi, ağılı-dərrakəsi, qorxmazlığı, əqidəsiylə seçilən obrazlardandır.

Amma bütün bu yaxşı keyfiyyətlərinə baxmayaraq, Nizami Gəncəvi də qadını kişilərlə bərabərləşdirə bilmir. Təəssüf ki, dövrün təsiri, bəlkə də tələbiylə qadında qüsur aradığı məqamlar da olur. Məsələn, əsərdə biz Fitnənin Bəhrəm şah qarşısında sərgilədiyi cəsərdətin Nizami tərəfindən belə bir şərhini görürük:

"Şəkər dodaqlarda çoxdu kibrü-naz
Qadındı, qadınlar olur boşboğaz" [5, s. 97].

Hətta Nizami Fitnəni bizə fitnəkar kimi də təqdim edir. Obrazın adının da Fitnə olması təsadüfi deyil. Amma animasiya filmində biz Fitnəyə tamamilə ayrı bir münasibət görürük. Filmin ssenari müəllifi Ədhəm Qulubəyov Fitnəni tamaşaçılara daha cəsərdətli, haqsızlığa qarşı susmayan, sözündə axıra kimi duran bir obraz kimi təqdim edir. Fitnə inadkardır, qarşısına qoyduğu məqsəd üçün gecə-gündüz çalışır, buzovu öküz olana qədər boynunda gəzdirməyi göz altına alır, səy göstərir, amma əsla bunu fitnə, ya hiylə yolu ilə həyata keçimir. Fitnə fitnəkar deyil, təcbirli və ağıllıdır. Ədhəm Qulubəyovun Fitnəyə münasibətiylə Nizami Gəncəvinin Fitnəyə münasibəti fərqlənir. Bəlkə də Nizami Gəncəvi Fitnəni şıltaq bir uşağı əzizləyirmiş kimi fitnəkar adlandırır, necə ki, uşağı şirinliyindən "şeytan balası" deyib əzizləyirik. Ancaq ssenari müəllifi obraza daha ciddiyyətlə yanaşır, onu tamaşaçının gözündə daha da ucalara qaldırır.

Filmin rejissoru "...A.Axundov "Fitnə" nağıl-novella-

sında sadə xalqın arasından çıxmış, amma öz ağı və fərasətilə hökmdara qalib gələn Fitnənin hekayətini tamaşaçılara təqdim edir. Zəhmətlə birləşən aqlın qüdrəti təsvirin dili ilə aydın və mükəmməl ifadə olunduğundan, tamaşaçıların yaddaşında geniş yer tutur" [1, s. 359].

Nizami Gəncəviylə Ədhəm bəyin Bəhram şah obrazına da münasibətləri fərqlənir. Bəhram şah animasiya filmində qanıçən kimi təqdim olunur. O, Fitnənin öldürülməsi əmrini verəndə bir an belə tərəddüd eləmir. Əsərdə isə o, tərəddüd edir, öz-özünə deyir: "Bilirəm, dişiyə qiymaz ər kişi". Bu sözlərdən sonra Sərhəngə Fitnənin öldürülməsi əmrini də gizli verir.

Animasiya filmində Sərhəng obrazı xeyirxah, rəhmdil göstərilir. Əsərdə isə o, Fitnəni həm də ona görə sağ saxlayır ki, Fitnə ona dəyəri çox baha olan yeddi ləl verir. Poemadakı Sərhəng acgözdür, həmin ləlləri məmnuniyyətlə qəbul edir. Animasiya filminin qəhrəmanı Fitnə öz dediyindən bir addım da kənara qoymur, o, axıra qədər inadla şaha sübut edir ki, sözündə haqlıdır. Əsərdə isə o, belə deyir:

*"Məni ərköynlük çıxartdı yoldan
Deyim doğrusunu azdırdı şeytan"* [5, s. 98].

Ədhəm Qulubəyov Nizaminin Fitnəsini qüsursuz, cəsur, işgüzar bir qadın kimi təsvir etmişdir. Əsərdən çıxan ideya gəncləri işdən, hünər göstərməkdən çəkinməməyə çağırır. "Əslində bizi heyretə salan bütün işlər vərdişlə, zəhmətlə başa gəlir. Çox təcrübə etməli, çalışmalı, ruhdan düşməməlisən" - deyir.

Nizami Gəncəvinin əsərlərindən alınmış hekayələr əsasında çəkilən digər iki filmin də ssenari müəllifi Ədhəm Qulubəyovdur. 1976-cı ildə onun ssenarisi ilə, Nazim Məmmədov və Bəhmən Əliyevin quruluşçu rejissoru olduğu, Elçin Axundov və Məsud Pənahinin üzərində quruluşçu rəssam kimi işlədiyi "Şah və xidmətçi" filmi çəkilir.

Bu filmə də hadisələr bizə diktör mətni ilə təqdim edilir. Diktörün danışıqlarından anlayırıq ki, qədim zamanlarda bir zalım şah vəhşi itlər saxlatdırmış. Kime qəzəbi tutarsa, onu itlərə atdırmış. İtlər bir göz qırpımında adamı parçalayırmışlar. Şahın xidmətçilərindən biri nə vaxtsa şahın ona da qəzəbinin tutacağını anlayaraq, itləri özünə alışıdırmaq üçün gizli-gizli onlara yemək vermiş.

Günlərin bir günü şah ovda olarkən, əlindən bir bala ceyranı qaçırır. Şahın xasiyyətində qaçana aman vermək yox idi. O, bala ceyranın boğazına ip atdırıb tutdurur. Gözündən sel kimi yaş axan bala ceyranı görəndə xidmətçinin ürəyi parçalanır, o, ceyranı açıb buraxır. Xidmətçi o qədər xeyirxah və heyvansevərdir ki, o, ov səhnələrini izləməyə belə tab gətirmir, şah ceyranları öldürərkən, əliylə gözlərini bağlayır.

Şahın əmrilə xidmətçini atın dalına sanyıb sürüyə-sürüyə saraya gətirirlər. Sonra da itlərə atırlar. Ertəsi günü keşikçilər xidmətçini sağ-salamat gördüklərində əvvəlcə gözlərinə inanmırlar, sonra heyretlə şaha xəbər verməyə qaçırlar. İtlərə atdırdığı xidmətçinin sağ olduğunu öyrənəndə şah mat qalır. Əmr edir ki, xidmətçini hüzuruna gətirsinlər. Xidmətçi şaha deyir: "Ey şahım, on il sənə qulluq elədim, əvəzində nə oldu?

O itlər isə əksinə haqqımı itirmədilər". Zalım şah xidmətçinin sözlərindən ibrət dersi alır, bu günə qədər səhv elədiyini başa düşür.

Beləliklə, on illik zəhmətinin, əziyyətinin qədrini bilməyən, xoşuna gəlməyən bircə hərəkətinə görə xidmətçinin haqqını itirən şahın əksinə olaraq, vəhşi itlər hərdənbir onlara yemək gətirən, şəfqətli davranan adamın yaxşılığını unutmurlar və əvəzsiz qoymurlar. İnsanların bəzən heyvan qədər belə yaxşılıq bilməməyi, xeyirxahlığı qiymətləndirməməyi, qədərbilməzliyi filmə ağıyla təsvir olunur.

Cizgi texnikasıyla çəkilən filmə ov səhnələri, qaçan ceyranlar və atlar dinamik və məharətlə işlənilib. Ov zamanı qəddar səhnələr, şahın əmrilə adamın diri-diri itlərin önünə atılması azyaşlı uşaqlar üçün baxılması məsləhət olmayan səhnələrdir. Yuxarı sinif şagirdləri və yeniyetmə gənclər isə filməndən ibrətamiz nəticələr çıxara bilərlər.

Nizami Gəncəvi əsərlərindən götürülmüş əhvalat əsasında çəkilmiş növbəti animasiya "Xeyir və şər" (1980; rejissor-Nazim Məmmədov, ssenari müəllifi-Ədhəm Qulubəyov, quruluşçu rəssam-Rafiz İsmayilov) filmidir. Filmin süjeti şairin "Yeddi gözəl" poeməsindən alınmış məşhur əhvalat üzərində qurulub. Applikasiya texnikasıyla çəkilən film-nağılda xeyirlə şərin əbədi mübarizəsindən, qarşısına çıxan çətinliklərə sinə gələn xeyirin qələbə çalmasından danışılır.

"Fitnə" filmi kimi "Xeyir və şər" filmində də daha çox statik kadrlar yer alır, iri planlardan az istifadə olunur, hətta biz personajların simasını nadir hallarda iri planda görürük. Qəhrəmanlar üz mimikalan, dodaqlarıyla deyil, bədənəri, əl-qol hərəkətləriylə danışırlar. Bütün bunlara baxmayaraq, ekranda bir-birini əvəz edən miniatür üslublu rəsmlər tamaşaçını ekrana qarşısına kilidləyir, Nizami sözünün sehiri altına salmağa müvəffəq olur.

Filmlərin təsvir həlli kitab illüstrasiyasını yada salır. Sanki gözümüzün qarşısında kitab vərəqlənir, biz hərəkət edən kadrlardan çox rəsmi vərəqləri görürük. Təsədüfi deyil ki, miniatür sənəti özündə Azərbaycanda kitab illüstrasiyası kimi formalaşmış məşhurlaşmışdı. Azərbaycan miniatür sənətinin inkişafı XIII əsrin əvvəllərindən başlamış, XV əsrin əvvəllərində isə bədii xüsusiyyətləri daha da təkmilləşdirilmişdir [4].

Bu dövrdə Nizami Gəncəvinin əsərlərinə çəkilən illüstrasiyalar bədii məziyyətləriylə fərqlənir. Onlardan ən məşhuru dahi rəssam Əbd əl-Xoyinin "Xosrov və Şirin" poemasına çəkdiyi illüstrasiyalardır.

1481-ci ildə Sultan Yaqub üçün hazırlanan və I Şah İsmayıl dövründə tamamlanan "Xəmsə"nin illüstrasiyaları obrazlı ifadə vasitələrinə, kompozisiyaların mürəkkəbliyi və koloritliyinə görə xüsusən seçilir, Təbriz miniatür məktəbinin banisi Sultan Məhəmməd və tələbələri tərəfindən çəkildiyi düşünüülən bu illüstrasiyalar günümüze qədər öz şöhrətini, ecazkarlığını qoruyub saxlamışdır.

1410-1420-ci illərdə Təbrizdə məşhur xəttat Əli Həsən Soltani tərəfindən köçürülmüş "Xosrov və Şirin" poemasının əlyazmasına çəkilmiş illüstrasiyalar, XV əsrin sonunda, 1482-ci ildə Təbrizdə Soltan Ağqoyunlu dövrünün görkəmli xəttatı Abdul Rahim tərəfindən

köçürülmüş "Xəmsə"yə çəkilən illüstrasiyalar miniatür sənəti tarixində xüsusi yer tutur. Bu baxımdan böyük şairin yaradıcılığı Azərbaycan miniatür sənətinin inkişafına böyük töhfələr vermişdir.

Azərbaycan animasiya ustaları da dahi şairin əsərlərini ekranda canlandırarkən, bu ənənəyə sadıq qalmış, şairin poemalarının qədim əlyazmalardakı, kitablardakı ruhunu qoruyub saxlamağa, tamaşaçılara ötürməyə çalışmışlar.

"Xeyir və Şər" filmində diktör mətni nəzmlə oxunur. Şəhər meydanında carçı car çəkir ki, şahın qızı xəstədir və kim onun dərдинə əlac tapsa, şah qızını ona verəcək. Amma qızın üzünü görüb onu sağalda bilməyənlər də öldürüləcək. Xeyir adlı bir şəxs çox uzaqlarda bir ağacın olduğunu və bu ağacın yarpaqlarının hər bir dərди sağaltdığını öyrənir. Bu dərman üçün yola çıxan Xeyir ucsuz-bucaqsız səhradan keçir. Yolda Xeyir başqa bir yolçu ilə tanış olur. Xeyirin suyu qurtaranda, yol yoldaşı ona su qıymır. Xeyir suyun əvəzində ona daş-qaş vəd edir. Amma ürəyi şərle dolu olan adam buna razı olmur, suyun əvəzində Xeyirin gözlərini çıxartmaq istəyir. Susuzluğa artıq dözməyən Xeyir məcbur olub gözlərinin çıxarılmasına razılaşıır. Xeyirin gözlərini çıxaran Şər ona su da vermir. Səhrada gözsüz və susuz qalan Xeyiri bir gözəl qız tapır. Xeyirin gözlərini məlhəmli ağacın yarpaqları ilə sağaldılar. Onun gözləri açılarda həyatını xilas edən qıza bir könüldən min könülə vurulur. Qız da Xeyiri sevir. Şər adam Xeyirin dalınca getdiyi ağacı tapır, lakin burulğana düşərək məhv olur.

Xeyir isə şəfali ağacın yarpaqlarını özüylə götürərək şahın qızını sağaldır. Amma o, şahın qızı ilə evlənməkdən imtina edir. "Dünyanın nə varında, nə pulunda gözüm var mənim. Sənin qızın bacımdı, öz sevgilim var mənim", - deyir şah. Xeyir sevdiyi qızın yanına qayıdıb həmişəlik xoşbəxt olur, layiq olduğu səadətə və həyata qovuşur.

Xeyirə çağırış edən, insanları xeyir işlər görməyə səsləyən, şər əməllərdən uzaq olmağa çağıran dahi şair Nizami Gəncəvinin ideyaları bu qısa animasiya filmində ustalıqla tamaşaçılara çatdırılır. Bu filmdə də Xeyiri xilas edən, onu həyata qaytaran qız obrazı diqqət çəkir. O da Nizaminin digər qadın qəhrəmanları kimi fədakar və xeyirxahdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Sərəncamı ilə 2021-ci il ölkəmizdə "Nizami Gəncəvi ili" kimi qeyd olunur. Bu baxımdan, dahi şairin zəngin irsi digər sənət sahələri kimi animasiya kinomuzun da marağında olmalı, əsərlərinin motivləri əsasında uşaqlarımız üçün yeni animasiya filmləri çəkilməlidir. Uşaqlarımızın, yetkinləşən gəncliyin dahi şairdən öyrənəcəyi çox şey var. Çünki, onun poemalarında çatdırdığı fikirlər nəsihətamiz deyil, ibrətamizdir. Bu fikirlər bədii cəhətdən əsaslandırıldığından olduqca inandırıcıdır. Məhz bu inandırıcılıq Nizami Gəncəvinin əxlaqi-didaktik əsərlərini müasir gənclər, uşaqlar üçün aktual, oxunaqlı və əvəzsiz edir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Azərbaycan, animasiya, film, miniatür sənəti, senari, obraz.

ƏDƏBİYYAT

1. Əbdülrəhmanlı Nəriman. Azərbaycan Kino Sənəti Tarixi. III cild, Bakı, Qanun, 2020.
2. Əzimova Sevinc. Azərbaycan animasiya kinosunun ədəbiyyatla əlaqələri. Azərbaycan animasiyası. Bakı, Peri Film, 2018, səh. 100-124.
3. Kazımlıadə Aydın. Azərbaycan kinosu/1 Filmlərin izahlı kataloqu, 1898-2002. Bakı, 2002.
4. Miniatür sənəti - https://az.wikipedia.org/wiki/Miniat%C3%BCr_s%C9%99n%C9%99ti
5. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl. Bakı, "Lider nəşriyyatı", 2014.

Filmoqrafiya:

1. "Fitnə" - <https://www.youtube.com/watch?v=jLU8m573l4A>
2. "Şah və xidmətçi" - <https://www.youtube.com/watch?v=7eSWuriZ7Gg>
3. "Xeyir və şər" - <https://www.youtube.com/watch?v=jelOAXipT44>

Nizami Ganjavi's motives in Azerbaijan animated film

The article is about animations shot on poems of great Azerbaijan poet Nizami Ganjavi. The author is analyzing the main idea, literary way of description, typical features of various characters in the films such as "Fitna", "Shah and khidmatchi", "Kheir and Shar". The author is also adding that Nizami Ganjavi's legacy is still keeping its actuality and going on to be rich source for film makers mentioning about his huge influence at widening world view and growing up process of children.

Key words: Nizami Ganjavi, Azerbaijan, animation, film, miniature art, script, character.

Мотивы Низами Гянджеви в азербайджанском анимационном кино

В статье повествуется об анимационных фильмах, созданных по мотивам поэм великого азербайджанского поэта Низами Гянджеви. Автор анализирует идейное содержание, художественное решение, характер образов таких фильмов, как «Фитна», «Шах и слуга», «Добро и Зло». Говоря о влиянии произведений великого мастера слова на мировоззрение и воспитание детей, автор подчеркивает, что наследие Низами Гянджеви и сегодня сохраняет актуальность, являясь богатым источником вдохновения для наших кинематографистов.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, Азербайджан, анимация, фильм, искусство миниатюры, сценарий, образ.